

מצוות חינוך

חלק א - חינוך במצוות עשה

שמואל חיון

יש לימוד שמושך את הלומד מצד היותו כללי ויסודי. לרוב, הכלליות שבאותו הלימוד באה מזהעובדה שיוצר הוא אצל הלומד שליטה בתחום מסוים לרוחב ולעומק. ופעמים אפשר אף לומר שמי שלמד סוגיה מעין זו, רואה אחרת לגמרי את התחום ההוא ממי שלא למדה. הסוגיה שבפתחה אנו עומדים שאבה ומשכה אותנו¹ ללומדה בשל התחומים הרבים שהיא כוללת ומקפלת בתוכה. כאשר אנו מתחילים לדבר על מצוות חינוך, יסודותיה וגדריה, ממילא נוגעים אנו כבר בכל המצוות, שהרי שייכת היא ברוב המצוות ככולן, כפי שנראה בגוף המאמר.

סוגיה נרחבת זו מתחלקת לשני חלקים נפרדים. **בחלק הראשון** נעסוק בדין חינוך לקיום מצוות עשה בגדריו השונים. **ובחלק השני** נעסוק בחינוך במצוות לא תעשה, ואותו נחלק לשני נושאים: א. דלא לספי ליה בידיים. ב. אפרושי מאיסורא.

נקדים ונאמר שיש מספר מצוות שמיוחדות להשפעת האב על בנו, והן מן התורה. כגון: לימוד תורה לבנו הקטן, מן הפסוק "ולמדתם אותם את בניכם" (דברים יא, ט)²,

1 סוגיה זו למדתי וליבנתי יחד עם חברי יהודה וורמן הי"ו.

2 בעניין מצוות ת"ת נעיר הערה מעניינת. הברייתא בסוכה (מב.) מציינת את גיל החינוך במצוות ת"ת, "יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע". ואנו נשאל, מדוע הברייתא מביאה את מצוות האב על הבן ללמדו תורה, שהיא מצווה מדאורייתא, בתוך רשימת הגילאים במצוות חינוך, שהיא מדרבנן? נראה שמצוות "ולמדתם אותם את בניכם" אינה מתחילה מגיל "יודע לדבר" שזהו גיל צעיר מאוד, ובגיל זה אין התינוק מבין את התורה אשר תלמדו. ונראה שלכן הגמ' תמהה ושואלת: "תורה, מאי היא?... ק"ש מאי היא?", שבהשקפה ראשונה לא מבינה הגמ' מה שייך לימוד תורה בגיל זה. ומשיבה "תורה ציוה... פסוק ראשון (של ק"ש) - ואין זה מדין לימוד מדאורייתא אלא מדין חינוך (הדברים התבררו בדין בע"פ עם הרב גרינשפן).

אפשר אומנם להתעלם מהמו"מ של הגמ', ולומר שמלבד גיל חינוך, הברייתא שילבה עוד דינים השייכים

סיפור יציאת מצרים בליל הסדר. גם לגבי מצוות הקהל מוזכר שיש להביא גם את הטף (דברים לא, יב). מצוות אלו אינן כלולות במצוות חינוך, אף אם מטרתן דומה.

מצוות חינוך היא מדרבנן, כפי שמוזכר במספר מקומות בש"ס, למשל כאשר הגמ' (הגיגה ד.) לומדת מן הפסוק "כל זכורך" 'כל' - להביא קטנים בראייה. שואלת הגמ': והרי אין חינוך אלא מדרבנן?! ומשיבה שבמצוות ראייה, בנוסף למצוות החינוך מדרבנן, יש אסמכתא מן הפסוק. וכן מצינו בסוכה (כה): לעניין חיוב קטן במצוות סוכה³.

אמנם, **המושך חכמה** לומד את מצוות חינוך מהפס' בפרשת וירא (בראשית יח, ט): "כי ידעתי לזמן אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", אלא שיש להעיר שאף אחד ממוני המצוות לא מנאה⁴. ועיין ב**נצי"ב** (דברים כא, א) שלדעתו משה תיקן את מצוות חינוך לדורו, ומאוחר יותר נקבעה לדורות.

הרמב"ם, בסוף הלכות מאכלות אסורות (יז, כח), אומר שמצוות האב לחנך את בנו נלמדת מדברי קבלה, מן הפס' במשלי (כב, ו): "חנוך לנער על פי דרכו".

בהוראת המילה 'חינוך' עוסק רש"י על התורה בפס': "וירק את חניכיו" (בראשית יד, יד) - "זה אליעזר, שחנכו למצות, והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן חנוך לנער, חנוכת המזבח, חנוכת הבית".

על פי זה, הטעם למצוות חינוך הוא שעל האב מוטל להרגיל את בנו בפתח דרכו, באופן שכשייכנס לעול מצוות יהיה בקיא ורגיל בהן. וזהו גם פשט הכתוב שמביא הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות: "חנוך לנער... גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי שם).

לגילאים השונים של הקטן. כגון, בדין הרחקה מצואה של קטן וכדו'. עיין ברכת אברהם סוכה מב. מנחת אשר וירא.

3 יש להעיר מהקדמתו של הפרמ"ג לשו"ע שמצוות דרבנן שיש להן אסמכתא - הן במדרגה רמה יותר ממצוות דרבנן ללא אסמכתא. ועיין בשו"ת הריב"ש בסוף סי' שפד.

4 כאן אפשר להיכנס לסוגיה גדולה מאוד, העוסקת בעצם מניין המצוות. מכאן למד הרב אשר וויס (מנחת אשר ברא' סי' כא) שע"פ המשך חכמה אפשר שהתורה תלמד אותנו עקרונות ודינים שאינם מצווה, ומביא דוג' נוספת - צער בעלי חיים.

מי חייב במצוות חינוך?⁵

פשוט שהאב מחויב לחנך את בנו, שהרי כל עניין החינוך הוא לספק את האמצעים, ללמד ולהרגיל את הילד במצוות. נחלקו הראשונים האם גם הילד בעצמו מחוייב במצווה, או שהמצווה היא רק על האב.

בברכות (מח.) הגמ' מביאה דין שמי שאכל כזית יכול להוציא את שאר המסובים ידי חובת ברהמ"ז. מעיר רש"י שאע"פ שזה שמוציא ידי חובה אבל שיעור שמחייבו רק מדרבנן - יכול להוציאם, ואף אם אכלו שיעור שביעה. מטעים רש"י, שיכול להוציאם, משום שהוא נחשב מחוייב בדבר. ממשיך רש"י ואומר, שאין להקשות מכך שקטן אינו יכול להוציא את אביו שאכל שיעור דאורייתא, משום ששם מברך משום חינוך, והחיוב הוא על אביו ולא על הקטן - ממילא חזר להיות 'אינו מחוייב בדבר' אפילו מדרבנן.

התוספות במקום מתנגדים, וסוברים שהקטן חייב בעצמו מדרבנן באותן המצוות שמקיים מדין חינוך⁶. והראיה שהקטן יכול להוציא את האב ידי חובה בברכת המזון דרבנן⁷. ישנה ראייה לדעת התוס' ממה שנאמר בברייתא (סוכה מב.) "קטן היודע לנענע - חייב בלולב", ומפשוט הלשון משמע שהקטן בכלל החובה.

נחלקו בדבר גם הרמב"ן והתוספות במגילה (יט:). ר' יהודה במשנה שם מכשיר קטן בקריאת המגילה, ות"ק פוסל. שואלים התוס': באיזה קטן נחלקו? הרי אם לא הגיע לחינוך לא מובן מדוע לר"י מוציא, שהרי אינו מחוייב בדבר, ואם הגיע לגיל חינוך מדוע אינו יכול להוציא לדעת ת"ק? הרי ראינו שיכול להוציא את אביו בברהמ"ז! משיבים התוס', שמדובר בקטן שהגיע לחינוך, וכיוון שבמגילה הגדול מחוייב רק מדרבנן - אין מוציאו הקטן, שהרי הוא תרי דרבנן והגדול רק חד דרבנן. ובקטן

5 נעיר שבחינוך במצוות לא-תעשה נראה דיון גדול בדעת הסוברים שיש מצוות חינוך, על מי מוטל החיוב.

6 ע"פ מחלוקת זו רצינו לבאר מחלוקת אחרת בדיון חינוך בין רש"י לר"ת. בברכות (דף כ.) המשנה פוטרת קטנים מק"ש, ונחלקו שם רש"י ור"ת באיזה קטן מדובר. רש"י אומר שאפילו בהגיע לחינוך - פטור, כיוון שהאב אינו מצוי עמו בזמן ק"ש. ור"ת אומר שמדובר דווקא בקטן שפחות מגיל חינוך, ונרחק קצת בסיפא של המשנה. על פניו לא מובנת המחלוקת, אם האב מצוי רש"י מודה שחייב לחנכו, ואם אינו מצוי - מזה יעשה, לשיטת ר"ת?! ואפשר שרש"י פוטר את האב מלחנך כי הוא אינו יכול, אך ר"ת שרואה יותר חובה על הקטן - מחייב את הילד שיקרא ויצא ידי חובה, וממילא לא נפטר הילד במה שאביו אינו לידו.

7 ומחלקים בין קטן, שאינו בר חיובא דאורייתא אפילו אם יאכל כדי שביעה - לכן אינו מוציא את אביו שאכל כדי שביעה, מה שאין כן בגדול, שיכול להתחייב מדאורייתא. ולכן נחשב בר חיוב - ויכול להוציא ידי חובה את המחוייבים מדאורייתא.

שמוציא את אביו בברהמ"ז מעמידים שהקטן אכל כדי שביעה, שאז הקטן הווי חד דרבנן, ומוציא את האב שאכל כזית וגם הוא חד דרבנן.

הרמב"ן, מובא בר"ן (מגילה ו: בדפי הרי"ף ד"ה מתני'), אומר שטעמו של ת"ק שאין קטן מוציא את הגדולים, אע"פ שהגיע לחינוך, משום שלא הקטן מחויב אלא אביו. ור' יהודה מכשיר משום שאף הקטנים היו באותו הנס, ונקודתית במגילה הקטן חייב. עתה מתייחס הרמב"ן לשאלה שעולה על שיטתו ועל שיטת רש"י: אם קטן אינו מחויב כלל - איך מוציא את אביו בברכת המזון? משיב הרמב"ן שמדובר בבן גדול, ומסביר שם את הגמ' באופן אחר.

יש לעיין בדעת התוס', מה הסברא לחייב קטן במצוות? כיוון שהתורה עצמה פטרה את הקטן, מדוע באים חכמים ומחייבים? שאלתנו מתחזקת לאור דעת התוספות (סנהדרין סט. ד"ה בידוע), במקור לגיל גדלות (שממנו מתחייבים מדאורייתא), אשר סוברים שחז"ל הם שקבעו את גיל שלוש עשרה למצוות, משום שנמסר להם הדבר. א"כ, מה ראו חכמים שרק בגיל מסוים חייב מדאורייתא, בעוד שעוד קודם הוא ראוי להיות מחוייב באותה המצווה מדרבנן? שתי תשובות בדבר: א. בקטנותו פטור מחיוב חמור מדאורייתא ומחויב בחיוב קל מדבריהם. ועל פי הסבר זה י"ל שחז"ל אמדו שרק מגיל שלוש עשרה אפשר לחייבו ברמת החיוב הגבוהה, מדאורייתא. ב. כפי שנראה לקמן, גיל חינוך משתנה מאוד לפי המצווה ולפי דעתו של הקטן (כל חד לפום חורפיה), חז"ל ברוחב דעתם קבעו שעד גיל שלוש עשרה יש פערים בין המצוות ובין האנשים השונים, ובגיל שלוש עשרה - כולם נפגשים, ויכולים לחייב כל אחד בכל המצוות. וכראוי לדין תורה - יש למצוא נקודת גיל כזו, ולא לפזר את גיל החיוב באופן שיהיו דבריה לשיעורים.

אמא

עתה ניגע מעט בדין מצוות חינוך על האם. נעיר שזו סוגיה נרחבת מאוד, ואנו הבאנו מעט דבמעט מדיון זה. בגמ' בנזיר (כה:), על השאלה מדוע רק האב מדיר את בנו בנזיר, נחלקו האמוראים: רבי יוחנן סובר שנאמרה הלכה למשה מסיני שרק האב מדיר את בנו, ור"ל אומר שזה מדין חינוך, ולכן רק האב מדיר. משמע מדברי ר"ל שהאם פטורה מחינוך. נחלקו הראשונים בדעת ר' יוחנן האם סובר שהאם מחויבת לחנך וכן להלכה נחלקו האחרונים בעניין זה (עיין באנצ' תלמודית ערך חינוך, כרך טו, עמ' קסו). מקשה רעק"א בסוכה (ב:): למ"ד שהאם פטורה מלחנך, כיצד הגמ'?

שם מביאה מעשה מהלני המלכה, ופשוט לגמ' שהלני היתה מחנכת את בניה בסוכה, שהרי היתה עושה כל מעשיה ע"פ חכמים? והרי ראינו שהאם פטורה מלחנך! ונשאר בצע"ג. הקהלות יעקב בסוכה (סי' ב) מיישב על פי דברי התוס' הנוכרים לעיל שהקטן הוא המחויב בדבר, והילני לא באה לקיים את המצווה שלה לחנך, אלא באה לסייע לבניה לקיים את המוטל עליהם מדרבנן לחנך עצמם למצוות, ולזה כיוונה הגמ' במה שאמרה "כל מעשיה לא עשתה אלא ע"פ חכמים". ועיין בתו"י (יומא פב.) מה שתירצו בזה.

שאר העולם

התוספות במסכת שבת (קכא.)⁸ לומדים בקל וחומר מדין חינוך בעשה, שיש להפריש קטן מלעבור בלאו. ולכן מעמידים שמה שנאמר שאין בי"ד מצווים להפריש קטן האוכל נבלות, מדובר רק בקטן שלא הגיע לחינוך, שאם הגיע לחינוך פשוט מצריכים להפרישו מדין חינוך.

מדבריהם נלמד שלשיטתם מצוות חינוך היא גם על בי"ד. שהרי כל הדין יצא מהנחת היסוד הבסיסית שאם הילד שייך בחינוך, מוטל על בי"ד לחנכו ולהפרישו מהאיסור.

יש לעיין, מניין למדו תוס' את הנחת היסוד שבי"ד מצווים לחנך את הקטן בעשה, שממנה באו ולמדו ק"ו למצוות ל"ת? נראה לומר שתוספות הולכים לשיטתם. כפי שראינו לעיל, בחינוך במצוות עשה, שלדעת התוס' מלבד חובת החינוך המוטלת על האב, גם הקטן מצווה לחנך את עצמו. התוספות הגיעו להבנה זו בשל הכרחים שונים, כפי שלמדנו לעיל. כעת השלב הבא הוא פשוט - בי"ד מצווים להוכיח? ולדאוג לקיום המצוות בידי המצווה, ממילא על בי"ד מוטלת החובה לדאוג לכך שהקטן יחנך את עצמו, ובפועל יעשו זאת ע"י חינוכו. מעתה באים התוספות ולומדים בק"ו שעל בי"ד לחנך את הקטן גם במצוות לא תעשה, ולהפריש קטן שהגיע לחינוך ואוכל נבילות.

8 להלן, כאשר נעסוק בדין 'אפרושי מאיסורא', נדון בכלל דברי התוס'. כעת נתמקד בנקודה מסויימת היוצאת מתוך דבריהם - שעל בי"ד מוטל לחנך את הקטן.

9 לגבי מצוות תוכחה במצוות דרבנן, עיין או"ח סי' תרח, ב ברמ"א, ובנו"כ שם. מה שאמרו שם מוטב יהיה שוגגים במילי דלא מפורשים בתורה, זה דווקא במקרה שברור שלא יקבלו (עיין ברא"ש בצה"פ סי' ב).

א. חינוך במצוות עשה

הברייתא היסודית בדין חינוך במצוות עשה, אשר מרכזת בתוכה מצוות רבות, מובאת במסכת סוכה (מב.):

קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע. תורה מאי היא? - אמר רב המנוא: "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (דברים לג, ד). קריאת שמע מאי היא? פסוק ראשון.

ניתן לשים לב שלא מוזכרות בברייתא מצוות מדרבנן, אולם דברי הש"ס עשירים במקום אחר. המשנה בברכות (כ.) בדין החייבים בתפילה אומרת: "נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין, וחייבין בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון". רואים שהמשנה בסופה מחייבת את הקטן בחינוך בתפילה¹⁰. וכך פוסק השו"ע (או"ח סי' קו) לחייב את הקטן בתפילה מדין חינוך.

גיל החינוך

נקודה נוספת שנלמדת מברייתא זו היא גיל החיוב בחינוך, העיקרון שמנחה הוא שכל קטן לפי חריפותו, וכל מצווה לפי עניינה. וכן כותבים תוס' בשני מקומות (ערכין ב.; סוכה כח.): "בשאר מצוות כל אחד ואחד לפי דרכו, כדאשכחן לעיל גבי לולב וסוכה ותפילין". וכך פוסק המשנ"ב (שמג ס"ק ג): "ודע דשיעור החינוך במ"ע הוא בכל תינוק לפי חריפותו וידיעתו בכל דבר לפי ענינו. כגון היודע מענין שבת חייב להרגילו לשמוע קידוש והבדלה... וכן כל כיו"ב בין במ"ע של תורה בין בשל דברי סופרים".

אולם מצינו בראשונים מי שאומר שמלבד גיל חינוך המשתנה ממצווה למצווה ומילד לילד, ישנו גם גיל חינוך שהוא קבוע. אומר רש"י בפירושו על הגמ' שאומרת שתינוק שהגיע לחינוך מחויב בשמיעת שופר (ערכין ב.; וכך כותב רש"י בברכות טו: ד"ה בד"ה, ובמגילה יט: ד"ה בד"ה לענין קריאת מגילה), שגיל חינוך נתון במחלוקת אמוראים ביומא (פב.): חד אמר שמונה-תשע, וחד אמר תשע-עשר. התוס' במקום (שם ד"ה שהגיע לחינוך) משיגים על דברי רש"י ואומרים שביומא המחלוקת היא לגבי מצוות עינוי, ואין להביא ממנה לדין שמיעת שופר, לפי שכל מצווה ועניינה.

10 זה אפילו לשיטת ר"ת שראינו בהערה לעיל (ב"ח א"ח קו ס"ק ב).

מ"מ רואים שרש"י לומד שישנו גיל שמוגדר 'גיל חינוך', ובו מצווה האב לחנך את בנו בכל המצוות, ובמצוות שידיעתן קלה - כל תינוק לפי עניינו, והן הן המצוות אשר נמנו בברייתא בסוכה. וראיתי לערוך לנר בסוכה (כח: תוד"ה כאן) שמבאר את רש"י ע"פ הגרסה הראשונה ברש"י¹¹ "כבר שית כבר שבע, כבר תשע כבר עשר". ואומר שרש"י בעצם מצא בש"ס שני מקומות בהם הגמ' נתנה שיעור לחינוך בשנים ולא בבשלות לידיעה או לעשיית פעולה מסוימת. לגבי סוכה ועירוב נאמר הגיל כבר שית כבר שבע, ולעניין עינוי ביה"כ נאמר כבר תשע כבר עשר, ונקט כאחת השיטות שנאמרו ביומא. ומבין רש"י שלגיל זה קראה הגמ' בשם גיל חינוך סתם¹². ישנן דעות נוספות באשר לגיל חינוך סתם, עיין פרי מגדים בהקדמתו, שכותב גיל חמש או שש, וביעב"ץ (מגדל עוז, ג) שכותב גיל שש במצוות שלא צריכות לימוד.

בש"ס מובא מעשה מעניין בדין גיל החינוך. אומרת המשנה בסוכה (פ"ב, מ"ח, כח:): "קטן שאינו צריך לאמו חייב בסוכה. מעשה וילדה כלתו של שמאי הזקן ופחת את המעזיבה וסיכך על גבי המטה בשביל קטן". שואלת הגמ': מעשה לסתור?! (הבאת המעשה של שמאי סותר את הדין שקטן הצריך לאמו פטור מן הסוכה!) משיבה הגמ': "חסורי מחסרא והכי קתני: ושמאי מחמיר, ומעשה..."

הראשונים מעלים שאלה מתבקשת, מה החומרא? הרי בגיל כה קטן אין חיוב על האב לחנך, וזה נראה כמחמיר חומרא יתרה, ואפשר שלא נכנסת אפילו בגדר חסידות או הידור במצוות חינוך! נאמרו מספר תשובות בדבר:

א. הרמב"ם (בפירוש המשנה סוכה ב, ז) **והמאירי** (סוכה כח:): משיבים ששמאי לא החמיר במצוות חינוך אלא במצוות סוכה. לשיטתם, שמאי מחייב את כל הזכרים בסוכה, והדברים טעונים הסבר. הסבר לכיוון זה מצאנו בריטב"א בפירושו הראשון, שמבאר שלשיטת שמאי יש חיוב מדאורייתא על האב¹³ שבנו הקטן יישב עמו

11 רש"י דרכין מובא לפנינו באופן הבא: "שהגיע לחינוך. פלוגתא היא בפרק בתרא דיומא חד אמר כבר (שית) [שמונה] כבר (שבע) [תשע], וחד אמר כבר תשע כבר עשר, שמחנכין אותו לשעות".

12 צ"ע, אם אכן רש"י מציין כאן לגיל הכללי בחינוך, לא ברור כלל מהו הגיל, שהרי מביא בדבריו קשת רחבה של גילאים, המתחילה בגיל שש ומסתיימת בעשר (שהרי הביא את הדעות 'שש שבע' ו'תשע עשר'). ועוד קשה לי בהסבר ערוך לנר, שהרי הגמרא מבארת שגילאים אלו הם המציאות של גיל לבשלות שינה בסוכה, ובשלות להתענות. א"כ, כיצד לומד רש"י מגילאים אלו את הגיל הכללי? ושמה סבר הערוך לנר שלדעת רש"י הגמ' לא היתה צריכה לפרש ולומר גיל, אלא להשאירו סתום כבשאר מצוות.

13 צריך להעיר שמפשט דברי הרמב"ם יש חיוב על הזכר הקטן, ואם אכן כך סובר לא יהיה ניתן להסביר את דבריו כהסבר הריטב"א.

בסוכה משום שנאמר "תשבּו" כעין תדורו, ובעינן איש ובניו. ובאישה לא למדו את הלימוד הזה לפי שאין רשות בעלה עליה לחייבה לצאת מדירת הקבע לדירת עראי. ומסתייעים מן הפסוק: "בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך" (תהלים קכח, ג).

ב. הפני יהושע (סוכה כח): נותן הסבר נוסף. לדבריו, מצוות סוכה נשתנתה משאר המצוות בחובת החינוך שבה. החינוך בסוכה אינו מדרבנן גרידא, אלא יש לו גם אסמכתא מהכתוב, כפי שאומרת הגמ' במסכת סוכה (כח). שנלמד מהמילה 'כל'. את סברת החומרא מסביר הפני יהושע ממש כדברי הריטב"א הנוכחים לעיל, אלא שבשונה מן הריטב"א, לדעת הפנ"י שמאי החמיר חומרא, ולא סבר שהחיוב כאן הוא מדאורייתא. השפת אמת במקום מבאר גם כן כדברי הפנ"י. צריך לומר שהאחרונים הבינו כך בדעת שמאי אע"פ שהגמ' אמרה "חיסורי מחסרא", והוסיפה: "ושמאי מחמיר". דווקא מפני שהגמ' בחרה את המילה 'מחמיר', ולא 'מחייב' וכדו'.

ג. הריטב"א, הרשב"א והר"ן (סוכה כח): מביאים הסבר נוסף: שמאי החמיר בדין חינוך מדרבנן¹⁴, לחייבו שיאכל עמו בסוכה, כיון דאפשר וחזי להכי, שכן הדין בכל מצווה, לחייבו בחינוך כל זמן שאפשר וראוי לכך. ורבנן סברי דכיוון דאמו פטורה מן הסוכה אין ראוי לחינוך סוכה בעוד שצריך לאמו, שאין להפרישו ממנה. אלא שעוד נשאר לברר, מה הטעם לחנך בגיל צעיר כל כך? באופן אחד אמרו הערוך לנר והשפת אמת, שהריטב"א בתירוצו השני התכוון לומר את תירוצו של המהרש"ל שנראה לקמן. אלא שכיוון זה קשה מאוד, שאם כך - העיקר חסר מן הספר. באופן אחר ניתן לומר ששמאי לא התכוון לחינוך הפשוט, אלא לחינוך ברמת התת מודע, ואכן - בכך שייך וראוי גם ילד בן יום אחד. וכפי שכותב הרב זצ"ל במידות הראי"ה (ערך אמונה, א): "החינוך הפשוט מתחיל משבא הילד לכלל איזו הכרה, והחינוך המדעי מתחיל משיצא לאויר העולם...". ע"פ דברינו שמאי התכוון למה שהרב כינה החינוך המדעי.

ד. באופן אחר אומר המהרש"ל (חכמת שלמה יבמות¹⁵ טו): "בשביל הקטן - פי' בשביל שהיה לה ג"כ בן קטן כבן חמש, ולא היה יכול לפרוש מאמו". הערוך לנר והשפת אמת בסוכה (שם) מביאים את דברי המהרש"ל ומבארים אותו כדברי הריטב"א

14 וצ"ע, מדוע שמאי, שהיה סבו של התינוק, היה המחמיר? א. שמא שמאי רק בנה (להעיר שאפשר שהיה במקצועו בנאי, ראה שבת לא. "דחפו באמת הבניין") עבור בנו שהחמיר כשיתנו. ב. בשיטת התוספות שסוברים שהחיוב לחנך מוטל על כל אחד (וכפי שראינו לעיל), שמאי בנה לחנך את נכדו.

15 המעשה שעשה שמאי הוקן מופיע בגמ' ביבמות (טו). במסגרת הדין אם עשו בית שמאי כדבריהם.

שאמר ששמאי החמיר בדין חינוך בילד שראוי לחינוך. מעתה מובן מדוע העמיד המהרש"ל בקטן כבן חמש ששייך בחינוך, ולא בתינוק בן יומו. אלא שפשט המשנה והגמ' סותר את פירושו של המהרש"ל, א. מכך שהמשנה מספרת על הלידה של כלתו. ב. מכך שהגמ' תמדה "מעשה לסתור" (משמע שהבינה שמדובר בקטן שלא ראוי לחינוך, כפי' רש"י בסוכה). אומר הערוך לנר (שם) שבמעשה היו שני בנים, התינוק שנולד ואחיו בן החמש. שמאי החמיר וסיכך מעל התינוק בן החמש, כיוון שהגיע לגיל חינוך. והסיפור על הלידה בא לבאר מדוע לא יכלה האמא ללכת עם בנה בן החמש לסוכה - משום שילדה. אלא שההסבר קשה מאוד, שהרי גם אם הילד בן חמש, כיוון שעדיין צריך לאמו - לא הגיע לגיל חינוך, ומדוע אמו צריכה לצאת עם בנה שלא הגיע לחינוך לסוכה?!

עתה נראה נקודות נוספות המתחדדות ומתחדשות במצוות חינוך דרך העיון בחינוך במצוות שונות.

ציצית - ניתן לשים לב בברייתא (סוכה מב). להבדל שבין ציצית לבין תפילין. בתפילין כתוב: "יודע לשמור גופו - אביו לוקח לו תפילין", ואילו בציצית לא נאמר שאביו לוקח לו ציצית, אלא "חייב בציצית". הראשונים עומדים על ההבדל. **התוספות** (ערכין ב: ד"ה אביו) מסבירים בשני אופנים: א. ציצית מן הסתם יש לו, לכן אין צורך בקנייה מיוחדת. ב. באופן אחר מסבירים שבתפילין יש להדגיש את הלקיחה כי היא בממון רב, מה שאין כן בציצית. **המאירי** בסוכה מיישב באופן אחר: הקטן מחויב בחינוך בדיוק כגדול. כפי שמצוות ציצית היא מותנית בגדול, ואין חיוב בציצית עד שיהיה לו בגד של ארבע כנפות - כך גם קטן אינו חייב ללבוש בגד בעל ארבע כנפות בכדי להתחייב. לכאורה דברי המאירי פשוטים וברורים, אולם מצינו מי שחולק וסובר שצריך לחנך את הקטן לשים ארבע כנפות עם ציצית כפי שהגדולים עושים בתור הידור מצווה, אשר מצילה בעידן ריתחא (ברכת אברהם סוכה מב. מדייק מתירוך א' של התוס' שאם לא היה לאב ציצית היה חייב לקנות כתפילין).

לולב - נחלקו האחרונים האם הקטן חייב בכל פרטי המצווה. נקדים ונאמר שלכו"ע החיוב בחינוך הקטן הוא בלולב כשר על כל פנים לצאת בו ידי חובה, שאלמלא כן במה חינכו? כמו שכותב הבה"ל (תרנו ד"ה כדי לחנכו): "ופשוט דצריך שיהיו ד' מינין כשרין כמו בגדול".

ועתה, אם פשוט שחובת החינוך היא בלולב כשר, הרי ביום טוב ראשון הכשרות כוללת את דין 'לכם', שיהיה הלולב שייך לנוטלו. לכן סוברים **האחרונים** שיש צורך וחיוב על האב להקנות לבנו הקטן את הלולב בכדי לחנכו בנטילת לולב 'כשר'. וזו לשון כף החיים (תרנ"ו, ס"ק ו): "כל דתקון רבנן לחנך כעין דאורייתא תקון, דבעינן 'לכם' ולא שאול".

ונראה שמעצם דברי ר' זירא שאמר: "לא ליקני איניש הושענא לינוקא ביומא טבא קמא" אפשר להביא ראיה לשיטה זו, שמה לו לאב להקנות לבנו את הלולב אם לא שצריך לעשות זאת הלכתית?

אולם **הבגדי ישע** מפקפק בדין זה, ואומר שמדין חינוך אין חובה שיהיה הלולב שייך לקטן. וכן מביא גם הברכי יוסף. נראה שלדעה זו מצוות החינוך היא על עצם המצווה ולא על פרטיה. כיוון נוסף להסבר שיטה זו לומר שמשום שדין זה אינו ניכר - יוצא ידי חובת חינוך גם בחיסרון הלכה זה¹⁶. ומביאים ראיה לשיטתם מהמרדכי שמובא בבית יוסף שאומר "בקיאי הדעת מחזירין אותו למקומו והתינוקות מעצמם נוטלין אותו ומברכין עליו". מכך שמכנה אותם 'בקיאי הדעת' משמע שטוב עושים, והרי במעשה זה הם עוקפים את ההקנאה לקטן (מבלי להכנס לבעיית שייכות הלולב לקטן) והמשמעות שיוצאים ידי חובת חינוך גם באופן הזה שהלולב לא מוקנה לקטן.

שער הציון (סי' תרנ"ו ס"ק לו) אומר שגם מהשו"ע משמע כך, שהרי כותב: "ואם תופס עם התינוק, כיון שלא יצא מיידו שפיר דמי". מכך שאומר 'שפיר דמי' משמע שבכך גם פותר את הבעיה שבהקנאה, וגם יוצא ידי חובת חינוך, אע"פ שבאופן זה לא הקנה את הלולב לקטן.

בחלק זה ראינו זוויות אחדות במצוות חינוך: האם החיוב לחנך במצוות מותנות כציצית הוא לחנך להיכנס לחיוב? עוד ראינו שהחיוב הוא בכל פרטי המצווה המחויבים. ראינו מחלוקת לגבי דינים שאינם ניכרים, או בדינים שאינם מגוף המצווה.

16 ויש טעם בהסבר זה, שהרי מצוות חינוך באה להטות את הדרך לתינוק לכשיגדל, ולכן אין מצריכים אותו להקפיד בדבר שאינו ניכר.